

С. П. Сорочинська,

Л. В. Ємець,

викладачі вищої категорії, викладачі-методисти,
(Житомирський агротехнічний фаховий коледж)**Духовно-культурна спадщина І. Огієнка в мовній освіті**

У статті розглянуто мовознавчу спадщину Івана Огієнка, його фундаментальні дослідження та наукові розвідки про зародження та історію розвитку української літературної мови, а також перекладацьку й видавничу діяльність видатного мовознавця. Особливу увагу зосереджено на найважливіших ідеях, поглядах вченого та їх вплив на розвиток сучасної культури мовлення.

Ключові слова: Іван Огієнко, історія української мови, українізація, українська літературна мова, рідна мова.

Постановка проблеми

У добу духовного та національного відродження величезна творча спадщина Івана Огієнка (Митрополита Іларіона), яка довгий час була забороненою, повертається до українців і стає предметом дослідження багатьох науковців. Учені проаналізували багатогранну творчу спадщину І. Огієнка і виділили основні напрями діяльності професора, а саме: пошукову, перекладацьку і видавничу роботу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Мовознавчі студії І. Огієнка досліджували такі лінгвісти, як Л. Ляхощка, Є. Сохацька, З. Тіменник, С. Болтівець. В. Качкан вивчав історію перекладу І. Огієнком Біблії українською мовою. Значення рідної мови в духовному відродженні особистості у працях Івана Огієнка досліджували Ф. Бацевич, А. Кучинська, Л. Клименко, А. Марушкевич. Один із сучасних дослідників наукової спадщини Івана Огієнка М. Тимошик зазначає, що «навіть побіжний перелік головних ділянок з таких галузей знань як мовознавство, літературознавство, історія, культура, релігієзнавство, красне письменство, де він залишив своїми дослідженнями помітний слід, а також результативна багатогранна редакторська, видавнича, перекладацька, епістолярна діяльність не може не викликати справжнього подиву і захоплення від усвідомлення того, що це могла зробити одна людина» [9, с. 38]

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми

Сучасники називали його людиною енциклопедичних знань, титаном праці. І це не випадково. Адже свій вроджений хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного і культурного діяча він успішно застосовував і як мовознавець та літературознавець, і як редактор та видавець,

і як перекладач та поет, і як ректор та міністр, і як православний митрополит та історик української церкви. Вся його сподвижницька діяльність була спрямована на відродження нації та утвердження рідної мови та культури. Переконливим доказом цього є бібліографія наукових, публіцистичних та художніх праць ученого, яка складає понад тисячу одиниць.

Формулювання цілей

Актуальність дослідження полягає у детальному аналізі наукового доробку Івана Огієнка з питань мовознавства, дослідження історії української літературної мови. Звідси випливає мета розвідки: вивчити наукові студії І.Огієнка з мовознавства, зокрема його словниковотворчу діяльність та історичний розвиток української літературної мови та її значення в духовному відродженні нації.

Виклад основного матеріалу дослідження

Ще у студентські роки Огієнко розпочав активну діяльність на полі українізації. Співпрацював як кореспондент з редакціями газет "Громадська думка", "Рада", з Київською "Просвітою", Науковим товариством імені Тараса Шевченка у Києві. У цей же період почав друкуватися як поет, прозаїк та учений. (Поезія "Не питай" (1907) стане згодом народною піснею). Для вивчення української мови всіма категоріями населення створює підручники, посібники, таблиці. У Києві великими накладками виходили книги молодого вченого: "Краткий курс украинского языка", "Рідне писання", "Українська граматика". На основі лекцій, прочитаних в Українському народному університеті, 1918 року в Києві опублікована його відома праця "Українська культура".

Під час перебування у Варшаві розпочинає активну просвітницьку видавничу діяльність: засновує науково-популярні щомісячники "Рідна Мова" (1933-1939), "Наша Культура"(1935-1937), приступає до видання 30-томної "Бібліотеки українознавства", тритомного збірника "Визволення України" пише й видає ряд своїх наукових праць. Там продовжує свою багаторічну працю над перекладами Святого Письма українською мовою. У багатогранному доробку вченого найвагомніше місце посідають дослідження з питань розвитку української мови та культури в цілому. І.Огієнко вважав, що «мова - душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... І поки живе мова - житиме й народ, як національність....» [1, с. 239-240]

Саме з усвідомлення значення мови у житті та розвитку народу необхідності повернення їй державного статусу у всіх сферах суспільного життя, створення сприятливих умов для оволодіння нею і викликала в Огієнка потребу спрямувати свою наукову та творчу діяльність на дослідження мовних питань. Він пише методичні поради, фундаментальні монографії, які набудуть згодом міжнародного значення і принесуть авторові славу великого вченого світового масштабу.

Значна кількість Огієнкової навчальної літератури для школярів, студентів та для самоосвіти серед дорослого населення побачили світ у період існування УНР. А більшість мовознавчих досліджень друкувалася вже далеко від Батьківщини. Серед них найвагомішим є *дванадцятитомна "Історія церковнослов'янської мови"*, перші шість томів якої побачили світ у Варшаві протягом 1926-1929 років. Кожен том цього дослідження має обсяг від 300 до 600 сторінок з ілюстраціями досліджуваних творів, зразками шрифтів. До сьогодні йому не було й немає рівних в усій світовій славистиці.

І. Огієнко досліджував такі пам'ятки в українській редакції як "Остромирове Євангеліє", "Ізборник Святослава", "Чуднівський Псалтир", "Казання Григорія Богослова", а також написи на чернігівських гривнях, монетах XI століття. Для зручності користування книгою автор склав старослов'янсько-український словник.

З 1938 року з друкарні отців василіан у Жовкві виходить друком одне з етапних досліджень професора Огієнка у галузі мовознавства – *"Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян"* (обсягом 300 сторінок з додаванням 75 ілюстрацій, взятих із стародавніх пам'яток рукописної і друкованої слов'янської книги). Це було друге видання книги. Перше вийшло 1927 року у кількості ста примірників, які містили лекційний курс, що читав професор у Варшавському університеті. Жовківське видання більш систематизовано і повно відкривало створену Огієнком 30-томну "Бібліотеку українознавства" в заснованому ним у Варшаві україномовному видавництві "Наша Культура".

Невдовзі після виходу цієї праці ряд вчених-мовознавців (професори І. Єсіх із Загреба, І.Коровицький із Варшави) вважають її найглибшим дослідженням автора. Ця праця відзначається своєю фундаментальністю й масштабністю, логічним взаємозв'язком з іншими філологічними науками. За словами І.Огієнка: "Кожний, хто хоче докладно пізнати історію своєї мови та своєї азбуки, не може обійтися без ознайомлення з сучасним станом цих питань у загальній славистиці" [2, с. 7.2].

Іван Огієнко є автором і укладачем багатьох словників, але ще й досі, на жаль, жоден із словників Огієнка до цього часу в нас не перевиданий. Перші шість словників побачили світ у Києві у 1910-1914 роках, коли І. Огієнко був аспірантом доцентом Київського університету Св. Володимира. Це цінні історичні пам'ятки славистичної термінології і слововживання. Це, зокрема, *"Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов"*, *"Словарь ударений в русском языке и правила русского ударения"*, *"Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи"*, *"Словарь общеупотребительных иностранных слов в русском языке"*, *"Орфографический словарь"*, *"Словарь военно-исторических терминов"*.

Перебуваючи в Галичині, Іван Огієнко написав і встиг видати у Львові ще три словники, присвячені правописним і стилістичним питанням української мови: *"Український правописний словник"* (видання 1923 року, доповнений 1925 року) та *"Український стилістичний словник"* (1924р.). обсягом 496 сторінок, до якого автор додав підзаголовок *"Підручна книга для вивчення української літературної мови"*. Він прагнув, щоб ця книга навчала літературної мови і спонукала б кожного українця любити і шанувати мову своїх батьків – цю "найвищу підвалину життя народу як окремої нації". Про причини, що спонукали його до створення такого словника, Огієнко писав так: "Отож, укладаючи цього словника, я мав на оці допомогти обом кордоном поділеним сторонам – Великій Україні і Галичині – ближче пізнати мову одна одної і тим полегшити такий помітний уже процес утворення спільної української літературної мови, одної для сходу і заходу..." [3, с.2]

Багато словників, менших за обсягом, Огієнко через брак коштів не міг видати окремими книгами, тому друкував протягом багатьох років у редагованих ним власних часописах – *"Рідна Мова"*, *"Наша Культура"*, *"Віра й Культура"*, а також як додатки в окремих монографічних виданнях. Іван Огієнко був одним з перших українських учених, хто звертав велику увагу на вивчення українських наголосів і дотримання їх у літературному й народному мовленні. Короткий словник найголовніших слів, які необхідні для засвоєння на початковому етапі вивчення української мови, він включив до свого підручника *"Український правопис із словничком"* (Львів, 1925).

У праці *"Історичний словник української граматичної термінології"* (1908) Огієнко зібрав мовознавчі терміни всіх історичних періодів розвитку української мови ще від граматик Зизанія, Смотрицького, Павловського та інших наших науковців.

І. Огієнко негативно ставився до збільшення іноземних запозичень в українській мові: "Наша власна українська мова в її різних численних говірках така багата, така колоритна, що просто гріх перед своїм народом поповнювати літературну мову нашу непотрібними позичками з мов чужих" [3, с.9]. З допомогою видавництва отців василіан у Жовкві 1934 року побачив світ Огієнків *"Словник слів, у літературній мові не вживаних"*. Це була ще одна спроба конкретизувати оголошене своїм часописом *"Рідна Мова"* гасло "Для одного народу - одна літературна мова, один правопис". У передмові зазначив: "Склав я свого Словника для людей доброї волі - для всіх тих, що щиро й відкрито визнають конечну потребу однієї соборної української літературної мови для цілого українського народу..." [4, с.6].

Захоплення працелюбністю вченого викликає написання *"Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови"* (Вінніпег, 1961, 256 с.), де біля

кожного слова, взятого з "Кобзаря", цифрою позначив кількість його вживання. Професор Альбертського університету в Едмонтоні Яр Славутич назвав його "золотою короною шевченкознавства" [8].

З метою запровадження української мови у церкві, І.Огієнко видав *"Церковний словничок"* (Холм, 1942), де зібрано і витлумачено (з поданням літературних наголосів) найголовніші терміни церковної лексики в перекладі українською мовою. Вершиною словникотворчої діяльності Івана Огієнка можна назвати чотири томний *"Етимологічно-семантичний словник української мови"*, який налічує не одну тисячу сторінок.

Своєрідним об'єднуючим мовознавчим центром збереження української літературної мови стає щомісячний науково-популярний часопис *"Рідна Мова"*, незмінним редактором і видавцем якого був Іван Огієнко. Адже народ, за словами І. Огієнка, який не має спільної літературної мови, - то недозріла нація. Мова ж завжди була невід'ємною ознакою могутності та розвитку культури кожного народу [5, с.389].

Не дивлячись на матеріальну скруту часопису, Огієнко часто поширював його безкоштовно, зокрема у дитячі садки. Матеріальні нестатки видавництва переборювало тим, що обов'язки і редактора, і секретаря, і адміністратора, і посильного виконувала... одна особа. Це був Іван Огієнко. Серед постійних рубрик часопису, до ведення яких Іван Огієнко ставився з особливою старанністю, був спеціальний розділ для найменших читачів *"Граматика малої Лесі"*. Цю рубрику редактор і видавець часопису назвав на честь своєї найменшої доньки Лесі, і вів її так, ніби проводив мовні уроки для своїх дітей. Підписував псевдонімом – Дід Огій. Журнал виходив протягом семи років, поки його не закрила німці у 1939 році.

І.Огієнко дуже обурювався, коли державотворці чи посадовці нехтували державною мовою! Як важливо саме сьогодні повернутися до Огієнкових *"Десяти мовних заповідей свідомого громадянина"*, якими має керуватися кожен українець, як десятьма Божими заповідями.

У 1987 році в Нью-Йорку вийшло друге, доповнене й виправлене видання *"Українського правопису"*, призначеного для української діаспори, *"Для одного народу – одна мова й один правопис"* [7, с.13].

Серед десятків фундаментальних досліджень Івана Огієнка, присвячених тим чи іншим аспектам функціонування, чи походження української мови, особливе місце посідає *"Історія української літературної мови"*, де в історичному розрізі показано усьому світові тернистий шлях, який пройшла наша мова, поки набула сучасної форми. Аргументовані дослідження вченого підтверджують її самобутність.

Ще в 1918 році Огієнко взявся за створення і видання своєрідного порадника студентам, вчителям, учням і всім, хто бажав самостійно вивчати українську мову. Того ж року у видавництві книгарні Є. Череповського, що видавало переважно україномовну літературу, побачив світ його ґрунтовний *бібліографічний покажчик "Українська мова"*. В ньому подано перелік усіх виданих книг чи наукових розвідок про українську мову. "Нехай пересвідчатся й недовірки, – акцентував увагу читача в передмові до цієї книги автор, – що мову нашу "вигадано" таки не за останні роки і що праці по вивченню нашої мови почалися тому вже більше 300 років" [6, с.88].

На основі ретельно досліджених архівних даних, всупереч офіційному мовознавству, вчений сміливо обґрунтовує свою концепцію походження української літературної мови, яка народилася ще в глибоку давнину, задовго до офіційного прийняття християнства. Детально про це він пише в своїх працях *"Руські переклади в Херсонесі в 860 році"* (1927), *"Кирило і Мефодій"* (1927), *"Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян"* (1937).

Досконало володіючи багатьма мовами, зокрема грецькою, латинською, церковнослов'янською, староєврейською, польською, німецькою, англійською, професор Огієнко не лише дослідив десятки, сотні іншомовних рукописів і друкованих книг, а й ввів їх до наукового обігу й переклав її українською мовою. Всього ж митрополит Іларіон здійснив і видав близько п'ятдесяти перекладів богослужбових книг рідною мовою. Та найбільшим його досягненням у цій справі є переклад із староєврейської мови Біблії. На ним він працював понад двадцять років. Більше десяти років затратив на те, щоб надрукувати її достатнім тиражем.

Серед багатьох українознавчих праць професора Огієнка, який притаманний особливо високий рівень наукового мислення, теоретичних узагальнень і водночас емоційність, простота викладу, є *"Історія українського друкарства"*. "Я поставив собі завданням в міру можливості освітити в головніші моменти в історії українського друкарства, виразно намітити в найголовніші віхи його" [5, с.388].

Висновки з дослідження й перспективи

Завдяки самовідданій та сподвижницькій діяльності таких провідників нашої нації, як І. Огієнко, наша мова не загинула, не розчинилася серед інших мов, а здобула державний статус та посіла почесне місце в колі братніх мов: мелодійність та красу лексики. Ідеї І. Огієнка розвиваються, наповнюються новим, сучасним змістом, сприяють розвитку мовної освіти й загальної мовленнєвої культури особистості, залишаються актуальними в сучасній Україні.

Список використаних джерел

1. Огієнко І. Українська культура. К., 1918. С. 239-240.
2. Огієнко І. Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян Жовква, 1938. С. 7. 2
3. Огієнко І. Український стилістичний словник. Львів, 1924. С. 2.
4. Огієнко І. Словник слів, у літературній мові не вживаних. Передмова Жовква, 1934. С. 6.
5. Огієнко І. Без спільної літературної мови нема нації // Рідна Мова. 1935. Ч. 9. С. 389.
6. Огієнко І. Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури для вивчення української мови. К., 1918. 88 с.
7. Огієнко І. Історія українського друкарства. Львів, 1925. С. 388.
8. Славутич Яр. Корона шевченкознавства // Український Голос (Канада). 1961. 5 липня.
9. Тимошик М. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) у боротьбі за українську Україну / М. Тимошик // Огієнко І. Українська культура. К.: Наша культура і наука, 2002. С. 9– 52.
- 10.. Український правопис. Нью-Йорк. 1987. С. XIII.

SPIRITUAL AND CULTURAL HERITAGE OF I. OHIENKO IN LANGUAGE EDUCATION

The article considers the linguistic heritage of Ivan Ohienko, his fundamental and scientific researches on the origin and history of the development of the Ukrainian literary language, as well as translation practice and publishing activity of an outstanding linguist. Special attention is focused on the most significant ideas, views of the scholar and their impact on the development of modern speech culture

Key words: *Ivan Ohienko, history of the Ukrainian language, Ukrainization, Ukrainian literary language, native language.*